

EEN GESCHIEDENIS VAN HET KARTUIZERCONVENT
"ONZE LIEVE VROUW VAN GRATIE"
TE SCHEUT EN BINNEN BRUSSEL.

door

Albrecht Emiel PIL

Antwoord op de Prijsvraag uitgeschreven door de Koninklijke
Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten
van België, Klasse der Letteren en de morele en staatkundige
Wetenschappen, voor het jaar 1954.

Herweg
S. Herwaldus + 1088 Abou
14 Mei

INLEIDING.

Niemand loochent de invloed, die uitging van de kartuizermonniken op het religieuze leven in de Nederlanden. De levenswijze van deze kloosterlingen duidde de richting aan, waarin nieuwe congregaties zouden ontwikkelen. In Brabant inspireerde de kartuizerstatuten de kloosterslotbeweging van de reguliere Kanunniken (1). Elders, in het Luikse droegen kartuizermonniken bij om de reformatie van de Benedictijnerabdijen door te voeren (2).

Toch wekt de kartuizergeschiedenis van de Nederlandse provincie slechts matig de aandacht. De Noord-Nederlandse kloosters vonden in de persoon van de zeergeleerde heer Mr H.J.J. SCHOLTENS een nauwkeurig en grondig gedocumenteerd historicus. In tal van bijdragen schetste hij de ontwikkelingsgang van deze conventen. Sinds Herw. P. Dr. E. LAMALLE de kroniek van de kartuis te Herne uitgaf en een monografie over dit klooster beloofde, is er echter weinig vordering op dit terrein waar te nemen voor Zuid-Nederland. De studie van de welk heer ST. D'YDEWALLE over het monialenklooster St. Anna ter Woestine bij Brugge (3) en het overzicht dat de heer Scholtens opmaakte van de middeleeuwse periode van de Brugse Kartuis (4), maken de grote

-
- 1. PRIMIS, F., De kloosterslotbeweging in Brabant..., passim.
  - 2. Zie onder meer de activiteit van Dionysius van Rijkel. Cfr. MAJ (TENE) Ampl. Coll., I, f507 : een brief van de Luikse kartuizer Jan Bolholste aan de St.-Laurentiusabdij.
  - 3. ST. D'YDEWALLE, De kartuize Sint-Anna-ter-Woestijne. 1350-1792, Brussel, z.d., in 8°.
  - 4. H. J. J. SCHOLTENS, Het kartuizerklooster Dal van Gratien..., in

leemte niet ongedaan.

De angstvalligheid van de historici om de kartuizerklooster in ons land te bestuderen is verklaarbaar. Een eerste inzage van het overblijvende bronnenmateriaal werkt ontmoedigend. Waar men zich voorstelt tastbaar de uitstraling van de orde te kunnen aantonen, stoot men in de eerste plaats op een uitgebreid oorkondenmateriaal en registerverzamelingen, die bijna uitsluitend betrekking hebben op de huishoudelijke kloosteradministratie. Zelfs de laattijdige kronieken zijn voor een goed deel de meer literaire bewerking van dit archief. Men moet terecht besluiten dat de invloed naar buiten slechts de zaak is van sommige persoonlijkheden, die hun milieu ontgroeiden.

Het is nochtans niet verantwoord het hierbij te houden. Het midden, waaruit deze persoonlijkheden voortkwamen, was het kartuizerconvent. De levenswijze van de gemeenschap ontsnapt uit de aard van de instelling zelf, grotendeels aan de oppervlakkige toeschouwer, ook al heeft de roep van hun strenge regeltucht niet nagelaten diepe indruk te maken op de laatmiddeleeuwse maatschappij (1). Elke andere activiteit, die sommige monniken op het voorplan bracht, zoals literaire productie of het ingrijpen bij een kloosterhervorming, droeg het karakter van het toevallige en het voorbijgaande.

Deze monografie over het kartuizerconvent O.L. Vrouw van

---

1. J. HUIZINGA, Herfattiij der Middeleeuwen, passim.

Gratie te Scheut en later binnen Brussel wil een bijdrage leveren om licht te werpen op het ontstaan, de groei en de levenswijze van een dergelijke monniksgemeenschap. Het klooster te Scheut is wellicht niet het belangrijkste geweest in de Nederlandse ordeprovincie. Er kwamen geen opgemerkte auteurs uit voort, evenmin kloosterhervormers. In de Middeleeuwen zou bij voorbeeld Herne meer richtinggevend zijn en in de XVde eeuw is de kartuis te Leuven zeker in nauwe betrekking met het opkomend humanisme. Te Scheut echter zullen de elkaar opvolgende geesteshoudingen toch weerklank hebben. Elders zijn zij misschien meer geëccentrieerd, in O.L.Vrouw van Gratie is ongemerkt de atmosfeer ervan doordrongen. De studie van dergelijk milieu moet ons daarom nader brengen tot de genuanceerde historische waarheid.

De geschiedschrijving, die zich totnogtoe ophield met het klooster te Scheut, vestigde vooral haar aandacht aan het genedeoord van O.L.Vrouw, waarbij het klooster ontstond. Het werkje van Bern P. J. CALBRECHT is onder dit oogpunt een vrucht van zijn grondig kennis en eruditie, een voorbeeld van sedes vulgarisatie (1). Voor het overige moet men genoeg nemen met de brokstukken uit de geschiedenis van de kartuis, die de voornamige stadsarchivaris, A. WAUTERS in zijn geschiedenis van Brussel en omstreken toelichtte (2)

1. J. CALBRECHT, Geschiedenis van het genedeoord van O.L.Vrouw van Gratie te Scheut, z.p., 1938, 112 blz.

2. A. HENNE-A. WAUTERS, Histoire de Bruxelles, III dln en A. WAUTERS, Histoire des environs de Bruxelles, I, 37-44.

1. De grote paand.

Gratie te Schent en later binnen Brussel wil een dijgrze leveren om licht te werpen op het ontstaan, de groei en de leeuwijze van

De grote paand was een rechteguband met

... de groote paand was een rechteguband met ...

... Meer dan de andere kartinzen werd het klooster te Schent in zijn opbouw gesteund door de Bourgondiers. Het is in de eerste plaats door

... hertog Filips. Deze toonde geen uitpondelijke belangstelling voor

... de schenking van hertog Filips, die het klooster het koninkrijk heb- ...

... de hertogin ...

... van Filips, houdt Isabella vast op de kaartuizers te

... helpen. Derijs van Rykel prijst haar om deze milddadigheid, die

... Vanaf 1459 tot 1467

... Hij verzamelde de

... de groote paand

... de hertogin ...

... Om de laatste kluis op te bouwen werd vrijal te voltooien

... Graaf Karol, die in 1468 zijn vader

... de geschiedenis van

... de bouwbedrijvigheid wordt weerspiegel in het Registrum Procura-

...
...
...

... de fundamente ten werd groten deels uit de groeven in het omleggen

... de gehaald, de baksteen werd afgeschip tot Brussel gebracht. Voor

... dit werk stelden meerdere oude vrienden van Schent zich in: Egidius Of-
en Egidius van Diebbek verschijnen met andere werklinden in de re-

Hoewel het tekort aan bronaanwijzingen nazicht van sommige gezegden verhinderde, valt het accurate oordeel op. Het wijst op een grondig bewerken van de bestaande gegevens. Hij maakte trouwen doorlopend gebruik van de kronieken van Scheut, geschreven door prior Voet en Petrus de Wal. Minder dan A. Wauters geeft P. V. GOETHALS in zijn korte biografie zijn vindplaatsen prijs. Niettemin verbaast hij door de juistheid van inlichting. Waar hij de kartuizermonniken van Scheut uittekende viel het echter op dat hij de kronieken niet alleen ~~ook~~ gebruikte, maar ook vertaalde en soms vervormde (1).

Het bronnenmateriaal werd slechts sporadisch en dan soms nog verduikt uitgegeven. Zeer nauwkeurig echter excerpteerde A. PINCHART in zijn bouwstoffen voor de kunstgeschiedenis de vroegste rekenboeken van Scheut, waar zij betrekking hadden op de scriptoriumarbeid (2). Enkele jaren later, 1867, zou E. HEUSENS het stichtingsverhaal van het klooster uitgeven, nochtans naar een zeer slechte en beknotte kopie uit de XVIIIde eeuw (3).

De XVIIde en XVIIIde eeuw hebben het klooster wel enigzins bedacht. De chorographia Brabantiae van SANDERUS verstrekte nieuws over het klooster naar de inlichtingen van P. de Wal (4). In het tweede hoofdstuk werd de stichtingsoorkonde gepubliceerd volgens

1. P. V. GOETHALS, lectures relatives..., IV din, Brussel, 1867 in 8°. Over

hem schreef E. LAMALLE, Chronique..., 168: "Goethals qui ne cite pas ses sources mais dont la documentation est souvent de première main..."

2. A. PINCHART, Archives des arts..., II dl, Gent, 1863, 182-200.

3. (E. HEUSENS), Origines de la chartreuse de Scheut sous Anderlecht, in ASHB., IV, 1887, 85-122.

4. SANDERUS, A., Chorographia Sacra Brabantiae, 'sGravenhage, 1727, II, 34
Cfr. Coenobiographia Cathusiae Bruxellensis..., Brussel, 1659.

keuringenposten als vervoerders van steen.

Tenaf 1462 wilde men het vervoer uitsparen: men wendde hout en zoden
verzameld om karsel, rode steen te plaatsen te bakken. Tenaf 1463
kwam de eerste steen uit de eigen ovens: de derde cel werd met dit
materiaal opgetrokken (1)

De westvleugel vatte men aan te bouwen in 1462. Het was een
de Bourgondische vorstin, die trouwde met de koning van York, die de mo-
gelijkheid gaf voor de eerste twee kluizen, Noord-Westwaarts, met
de som van 90 pond Brabants (2)

Deze vleugel had 6 kluizen: Jan van Bate (1474) (3), Margerite Abes-
mahrs (1476) (4), Maria van den Bosch (1478) (5) en Jan van de Berge,
prior van de Antwerpse kerk, voltooide die vleugel (6). Dit jaar,
1476, werd ook de fondamenter gesticht.

Het tempo van de bouw vertraagd, stelde de Oostvleugel werd
aangevat door Jan van Bate, die een monumentaal bouwwerk
in het zuiden maakte. De paard dicht bij het poortgebouw (7).
Het jaar daarop fundeerde de koninklijke schoolmeester Walter Hendrick van
St. Jodale de eerste twee cellen (8).

De volgende jaren besteedde men aan de afwerking van het opgebouwde
de fondamenter en vooral de waterleiding, die in 1484 voltooid was
dank zij menige gift tot dat doel.

Tenaf 1485 wordt de bouw der kluizen ten zuiden begonnen op initia-
tief van Karel de Grote, hertog van Brabant, en broer van Jan de
Kortwinck te Leuven. Deze kluizen worden groter opgevat, het korresponden-
derend pandgang wordt in witsteen opgetrokken en de allen zelf met schalieu
gedekt. Hoewel dit niet overeen was in de gift van Ridder Maskeyn
die ook ten zuiden een kluise liet bouwen, hetgeen het blok om dezelfde
doel te gebruiken.

v

een autentiek afschrift uit 1538 (1). LE MIRE- FOPPENS PUBLISERDEN enkele oorkonden in verband met de oprichting in hun verzameling, terwijl Jan Baptist GRAMAYE, in zijn Antiquitatibus Brabantiae, Scheut vermeld op basis van het stichtingsverhaal, in het Hagiologium Gielemans gecopieerd (2).

Slechts één historicus uit deze periode schreef een uitgebreide geschiedenis van het klooster. Jan Baptist DE VADDERE voltooide in de laatste helft van de XVIIde eeuw een werk over de kartuis van Scheut. Het werd persklaar gemaakt (3), en in 1661 kondigde de Anderlechtse kanunnik de uitgave aan in een brief aan de Franse kartuizerhistoricus Leo Le Vasseur (4). Het verhaal is echter overwoekerd met allerlei uitweidingen, die eigen zijn aan deze tijd. Belangrijk blijven de gebruikte bronnen, die voor ons niet meer bewaard bleven.

Onze opzet is dan niet zozeer een geschiedenis van het Genadeoord te schrijven, dan wel het kartuizerleven te Scheut en te Brussel te behandelen.

Het bronnenmateriaal, archivalisch en literair, werd vrij goed bewaard. Vooral de literaire productie op historisch gebied was te Scheut en meer nog in de XVIIde eeuw in de Brusselse kartuis zeer omvangrijk. De waarde hiervan is niet enkel gelegen in de kennis van feiten en data die ons op die manier overgeleverd werd. Ook op zichzelf is deze wetenschappelijke bedrijvigheid merkwaardig. De studiejver te Brussel is zelfs de eerste en meest belangwekkende uitin

v

---

1. In die tijd was het origineel zoek. Cfr. BRUSSEL, Kon. bibl., 11616, f. 80, DE VADDERE, Historia...: "Originales hae litterae longo tempore deperditae, tandem anno 1662 casu a me repertae apud archiducum ... Pharamacopeum Petrum van Overbeke..."

2. Autberti Miraei... opera diplomatica..., I, 231-2.

221

die na de restauratie van het klooster , het kloosterleven daar heeft gekenmerkt.Een eerste deel beoogt dan ook de historiografie van de kartuizers te Scheut en Brussel te ontleden.

In een tweede deel wordt de kloosterstichting en haar materiele en geestelijke opbouw behandeld.De oprichting van een dergelijk convent ging immers met tal van moeilijkheden gepaard.De satdsoverheid,hoewel zij het initiatief nam, stelde toch voorwaarden, die haar belangen moesten waarborgen; eveneens moesten financiële en juridische bezwaren overwonnen worden.Pas daarna kon het klooster als gevestigd beschouwd worden (Hk I).Meteen kon men eraan denken de economische uitbreiding onder ogen te nemen: verhoging van het vast inkomen,waarvan de basis gelegd was door een eerder schrale dotatie.Een definitief gebouwencomplex moest worden opgetrokken,wet heel wat tijd in beslag zou nemen,gezien de middelen die hiertoe ter beschikking gesteld werden.Nochtans moet het uitzicht ervan fraai zijn geweest,want verschillende weldoeners hielden eraan het op te sieren (Hk.II).

Ook aan roepingen zou het niet ontbreken.De aard van deze roepingen zouden dex geest van het convent bepalen : enerzijds waren het universitair geschoolden,anderzijds burgerij.Dit zette de poorten open voor de humanistische stromingen die in de XVde eeuw ook te Scheut doorbraken (Hk.III).Op het einde nochtans van deze eeuw kwamen de godsdiensttwisten een einde stellen aan het kloos-

---

3. J.B.GRAMAYE, Antiquitates illustrissimi ducatus Brabantiae??., Leuven-Brussel,1708 : Bruxella cum suo comitatu,ll.

4. WENEN,Nationalbibl.,hs oud nr 7997.Voorbereidende kopij te BRUSSEL,Kon.bibl.,hs 11616.

5. BRUSSEL,Kon.Bibl.,14016,antwoord van Le Vasseur aan De Vaddere, 15 Nov.1661 en 27 Febr. 1662.

VII

terleven te Scheut. Het werd een tijd van verwarring en verstrooiing van het convent. Toen na de overgave van de stad Brussel aan Alexander Farnèse de mogelijkheid terug bestond om het gemeenschapsleven weer aan te vatten zouden de monniken fel gedecimeerd zijn en voor onoverkomelijke problemen staan. Deze werden nochtans opgelost door de Spaanse kartuizer Petrus Leon, die door zijn werkkraft de nodige gelden verzamelde om een nieuw kloostergebouw op te trekken binnen de stadswallen. Het zou enkele decennia, met een verjongde communauteit, een merkwaardige bloei kennen. (Hk. IV).

De volgende eeuwen van de Brusselse kartuis ontsnapt ons bij gebrek aan gegevens. Wat men er echter over weet lijkt niet van aard om er hoog mee op te lopen. Het leven moet er zeer alledaags geleid worden. In een laatste hoofdstuk behandelden wij de scriptorium- en bibliotheekgeschiedenis. Hierdoor komt ons de gangeschiedenis als in een spiegel voor de geest : deze activiteiten zijn als het ware de toetst van geestesleven in het klooster. Het is een getuigenis voor de ijver van de middeleeuwse monnik en voor de intellectuele hoogstand van de XVIIde eeuwse kartuizer. De zorgeloosheid van latere jaren bewijzen tevens het verzanden van een eens zo hoogstaand en toch eenvoudige levenswijze (Hk. V).

Evenals meerdere andere beschouwende kloosters hield de kartuis O.L.Vrouw van Gratie op te bestaan door het edikt van Jozef II van 17 Maart 1783. De gemakkelijheid, waarmee de monniken van Brussel dit aanvaardden, bewees in welke mate de bezieling voor hun ideaal bekoeld was.

De uitwerking van deze monografie geschiedde naar aanleiding van de prijsvraag die de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten uitschreef voor het jaar 1954. Het is mij een plicht dat Hooggeachte en Zeergeleerde Heren Leden van de Koninklijke Vlaamse Academie, klasse Letteren, mijn dank te betuigen, omdat zij door deze prijsvraag de aandacht vestigden op een onontgonnen terrein in de Kerkelijke Geschiedenis van ons land. Met de verschuldigde eerbied leg ik dan ook dit schrift ter beoordeling voor.

Tevens kan ik niet nalaten de nagedachtenis van de Zeereerwaarde en zeergeleerde Heer Kan. Prof. Dr. A. De Meyer in herinnering te brengen, die de wetenschappelijke studie van de Kartuizerorde in het algemeen en in ons land bevorderde en mede aan het begin staat van deze studie. De Zeereerwaarde en zeer geleerde Heer J. M. De Smet heeft met de meeste onbaatbaatzuchtigheid en welwillendheid voortdurend zijn krachten in gespannen voor het voltooiën van deze monografie. Aan hem betuig ik hier oprecht en gaarne mijn dank. De weled. heer Mr H. J. J. Scholtens, de kartuizerhistoricus van het Noorden, die steeds bereid was zijn kennis ter beschikking te stellen en de vriendelijkheid en hulpvaardigheid, die ik mocht ervaren op de onderscheiden Bibliotheken en archieven van ons land en het buitenland breng ik gaarne hier in herinnering.